

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СЛІДЧОГО

THE CONCEPT, SIGNS AND TYPES OF PROCEDURAL INDEPENDENCE OF THE INVESTIGATOR

Сидорчук В.В., аспірант кафедри кримінального процесу,
оперативної і детективної діяльності

Національний університет «Одеська юридична академія»

Слідчий є ключовою фігурою у кримінальному процесі України. Він є первиною ланкою у збиранні, перевірці і оцінці доказів. Саме від його ефективної роботи залежатимуть подальше продовження кримінального провадження і реалізація завдань кримінального процесу. Питання, пов'язані із процесуальною незалежністю слідчого, в доктрині кримінального процесу порушували давно, адже завжди існували ризики можливого незаконного впливу на слідчого. При цьому зазвичай використовується адмінресурс. Це поняття тісно пов'язане із процесуальною самостійністю слідчого, настільки тісно, що деякі вчені їх отожднювали. Особливо актуальним воно стало після прийняття КПК 2012 року, адже саме тоді небезпідставно в літературі стали вказувати на значне зменшення обсягу процесуальної незалежності у слідчого, навіть на її повне знищення. Однак думки авторів стосовно цього питання розділилися з огляду на важливість процесуальної фігури слідчого, а також неоднозначність стосовно не просто обсягу поняття процесуальної незалежності слідчого, але й існування відповідного поняття. Складнощі у формулюванні цього поняття спричинені відсутністю в законодавстві не просто пояснення відповідного поняття, а взагалі відсутності поняття процесуальної незалежності слідчого. Тому автором були досліджені наявні підходи до розуміння процесуальної незалежності слідчого, змісту цього поняття. Також окремо були досліджені норми, які стосуються незалежності суддів, із метою подальшого виокремлення відповідних ознак незалежності, з огляду на особливості процесуального статусу слідчого. У підсумку, через неоднозначність щодо розуміння цього поняття в доктрині кримінального процесу було запропоноване власне поняття процесуальної незалежності слідчого. На підставі аналізу положень про незалежність суддів і про гарантії, які передбачені законодавцем для забезпечення їх незалежності, були виділені гарантії, що мають сприяти процесуальній незалежності слідчого, а також відповідні гарантії були розподілені на умовні категорії задля кращого розуміння змісту поняття процесуальної незалежності слідчого.

Ключові слова: слідчий, незалежність, процесуальна незалежність, гарантії, незаконний вплив, незаконний тиск.

The investigator is a key figure in Ukraine's criminal process. He is the primary link in gathering, verifying and evaluating evidence. The further continuation of criminal proceedings and the implementation of the tasks of the criminal process will depend on its effective work. Issues related to the procedural independence of the investigator in the doctrine of criminal procedure have long been raised. After all, there have always been risks of possible illegal influence on the investigator. This usually uses an administrative resource. This concept is closely related to the procedural autonomy of the investigator, so closely that some scholars have identified them. It became especially relevant after the adoption of the CCP in 2012. After all, it was then that the literature began to point to a significant decrease in the scope of procedural independence of the investigator, even to its complete destruction. However, the authors' opinions on this issue were divided. Given the importance of the procedural figure of the investigator, as well as the ambiguity among scholars regarding not only the scope of the concept of procedural independence of the investigator, but also the existence of the relevant concept. Difficulties in the formulation of this concept are caused by the lack of legislation not just an explanation of the concept, but in general the lack of the concept of procedural independence of the investigator. Therefore, the author studied the existing approaches to understanding the procedural independence of the investigator, the content of this concept. Norms concerning the independence of judges were also examined separately, in order to further identify the relevant features of independence and taking into account the peculiarities of the procedural status of the investigator. As a result, given the ambiguity in the understanding of this concept in the doctrine of criminal procedure the own concept of procedural independence of the investigator was proposed. Based on the analysis of the provisions on the independence of judges and the guarantees provided by the legislator to ensure their independence, guarantees were provided to promote the procedural independence of the investigator, and the relevant guarantees were divided into conditional categories to better understand the concept of procedural independence of the investigator.

Key words: investigator, independence, procedural independence, guarantees, illegal influence, illegal pressure.

Нині в доктрині кримінального процесу значну увагу приділяють розгляду проваджень у судах різних інстанцій, важливою є практика ЄСПЛ щодо питань, пов'язаних із допустимістю доказів. Однак меншою увагою наділяється суб'єкт кримінального провадження, від якого, зрештою, залежить і якість отриманих доказів, і їх допустимість. Саме від роботи слідчого залежатиме, чи з належними, допустимими, повними і достовірними доказами прокурор буде підтримувати державне обвинувачення в суді. Будучи первиною ланкою здійснення правосуддя, що без його якісної роботи не можливе, він збирає докази, на підставі яких потім це саме правосуддя і реалізується. Важливою гарантією діяльності слідчого виступають, у тому числі, процесуальна самостійність і незалежність.

Питання процесуальної самостійності та незалежності слідчих перебували в центрі уваги практичних працівників, вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Ю.П. Аленіна, О.В. Бауліна, В.Д. Берназ, М.М. Видря, О. Зайцев, І. В. Канфюї, А.О. Ляш, Р.Д. Рахуно, О.М. Скрябіна та багатьох інших.

Законодавчо визначення поняття процесуальної самостійності і незалежності слідчого не закріплені. У кодексах

навіть відсутнє поняття процесуальної незалежності, на відміну від процесуальної самостійності, що дає змогу деяким авторам вказувати на відсутність процесуальної незалежності слідчого взагалі.

Поняття процесуальної незалежності в доктрині кримінального процесу часто вживається разом із поняттям процесуальної самостійності. Науковці пояснюють цю особливість специфічним зв'язком, який існує між цими поняттями: «У правовій теорії процесуальну самостійність слідчого поєднують із його процесуальною незалежністю через наявність між ними органічного взаємозв'язку, зумовленого, в тому числі, існуванням спільних для них спеціальних гарантій» [1, с. 173–174]. Деякі процесуалісти вказують на тотожність цих понять [2, с. 137]. Деякі зауважують про відсутність процесуальної незалежності і наявність лише процесуальної самостійності в рамках чинного кримінально-процесуального законодавства [3, с. 138]. Існує думка, що слідчий є самостійним, приймаючи рішення, а щодо незалежності, то вона йому гарантується його процесуальним статусом [4, с. 79].

Незважаючи на багатогранність думок із цього приводу, і на те, що деякі науковці заперечують наявність

поняття процесуальної незалежності слідчого, все ж деякі надали свої визначення цьому поняттю. Так, А.Н. Скрябін зазначав, що «незалежність слідчого» – це його можливість здійснювати певну професійну діяльність, яка не потребує процесуального або управлінського впливу [5, с. 255]. Є думка про те, що незалежність є категорією, котра характеризує зовнішні межі діяльності слідчого, які не залежать від його волі, а повністю визначаються зовнішніми чинниками (законом, підзаконними актами, вказівками керівника органу досудового розслідування, прокурора, рішеннями слідчого судді) [6, с. 133]. Такої ж думки дотримується і І.В. Канфуї: «Категорія, яка характеризує зовнішні межі діяльності слідчого, які від волі слідчого не залежать, а повністю визначаються зовнішніми чинниками (законом, підзаконними актами, вказівками керівника органу досудового розслідування, прокурора, рішенням слідчого судді)» [7, с. 94]. Ю.В. Баулін, пишучи про процесуальну незалежність, зауважує, що провадження досудового слідства і прийняття усіх рішень у справі здійснюється слідчим на підставі закону та відповідно до його внутрішнього переконання; слідчому забезпечуються умови безперешкодного й ефективного здійснення його процесуальних повноважень. Вчений пропонує закріпити ці положення в КПК України [8, с. 3].

Незважаючи на справедливе зауваження багатьох науковців про значне скорочення як процесуальної самостійності, так і процесуальної незалежності слідчого [9, с. 2], і про існування в сучасному кримінальному процесі лише процесуальної самостійності, автор дотримується думки про існування в сучасній парадигмі поняття процесуальної самостійності і незалежності слідчого. І зміст цих понять є різним. Так, щодо процесуальної незалежності слідчого, це передбачена законодавством змога слідчого, яка практично реалізується, уникати або протидіяти впливу, який спрямований на недопущення реалізації слідчим його повноважень і (або) покладених на нього завдань, у тому числі завдань кримінального провадження [10, с. 582]. Своєю чергою процесуальну самостійність слідчого можна визначити як особливості взаємодії слідчого з іншими суб'єктами кримінального процесу щодо можливості реалізації його повноважень і (або) покладених на нього завдань кримінального провадження [10, с. 581].

Однак хотілося б детальніше розглянути поняття, ознаки і можливі види процесуальної незалежності слідчого.

Так, значна кількість авторів, розглядаючи питання процесуальної незалежності, звертаються до етимології поняття незалежності, що без специфіки кримінально-процесуальних відносин і без урахування місця слідчого у кримінальному процесі в загальних рисах дає змогу осягнути це поняття. Так, незалежний – той, який не залежить від когось, чогось, не підкоряється, не підлягає комусь, чомусь; самостійний, рішучий у поведінці, діяч і т. ін. (про вдачу, характер людини); який виражає або свідчить про самостійність у поведінці, вчинках і т. ін. [9, с. 2]; «незалежність» – це стан, в якому хтось чи щось не залежить від когось, чого-небудь, не підкоряється комусь [5, с. 254]. І, враховуючи з цими дефініціями специфіку статусу слідчого у кримінальному процесі, автори отримували поняття процесуальної незалежності слідчого. Разом із тим, надаючи поняття, автори не зазначають характерні ознаки і/або види, які можуть бути виділені з процесуальної незалежності слідчого.

Кажучи про незалежність, варто зрозуміти, що відсутня абсолютна незалежність. Усі речі або явища залежать одне від одного або від певних чинників. Якщо розглядати сферу державних службовців, до яких належить слідчий, то вони є залежними. Залежними від законодавця, який може визначити додаткові вимоги для зайняття посади, залежними від керівника, який організовує роботу

слідчого, ініціює догани, заохочення, підвищення та здійснює інший адміністративний вплив.

Стосовно цього А.Н. Скрябін зазначає: «Його службова діяльність постійно перебуває в залежності службовій і процесуальній. Службова залежність визначається як підпорядкованість слідчого керівнику органу досудового розслідування, який під час здійснення слідчим своєї діяльності безпосередньо вказує її напрям шляхом надання письмових доручень, які є обов'язковими для виконання. Проте слідчий у своїй діяльності підпорядкований не лише керівнику органу досудового розслідування, а й також керівнику територіального підрозділу, де працює слідчий» [5, с. 254].

Однак, з огляду на занадто загальне розуміння етимології поняття незалежності, відсутність його законодавчого закріплення, відсутність у літературі чітких ознак та можливих видів процесуальної самостійності слідчого, здається вдалим використати для спеціального його розуміння дотичне поняття – незалежність суддів, яке закріплене в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», в якому присвячена не одна стаття як поняттю незалежності, так і його змісту, виокремлюючи спільні для цих суб'єктів кримінального процесу ознаки. Так, ст. 6 згаданого закону визначає незалежність щодо суддівського корпусу: «Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу» [11]. Отже, перша ознака незалежності, яка цілком відповідає і статусу слідчого також, – під час реалізації повноважень унеможливити незаконний (не передбачений чинним законодавством) вплив. Щодо цього впливу треба зрозуміти диференціацію джерел впливу (законні і незаконні) і суть впливу (допомогти або завадити слідчому у виконанні ним його повноважень). «Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб із метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом» [11]. Тут законодавець вказує, що діяльність державних органів здійснюється виключно на підставі законів України. Варто зауважити про принцип верховенства права – він має закривати прогалини в законодавстві щодо регламентації роботи відповідного органу, і з огляду на те, що принцип верховенства права за своєю суттю є оціночною категорією, жодне оперативне втручання зі сторони третіх осіб у професійну діяльність не допускається. Важливим є зауваження законодавця щодо впливу на суд чи суддів. При цьому вплив доволі різносторонній, явно незаконний, однак важлива мета цього впливу – дискредитація самого суду, вплив на об'єктивність рішення, або нівелювання рішення.

«Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи мають утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади. Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до цього Закону діє суддівське самоврядування» [11]. Зі змісту стає зрозумілим, що законодавець вбачає небезпеку незалежності суддів, перш за все, в інших органах державної влади і місцевого самоврядування, через наявні в останніх повноваження, які можна в різній формі використати для оперативного втручання в діяльність останніх. Крім того, передбачено створення суддівського самоврядування, в тому числі, для протидії можливому тиску.

Своєю чергою ст. 48 Закону характеризує незалежність конкретного судді: «Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має

наслідком відповідальність, установлену законом. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом. Суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора» [11]. У цій статті законодавець персоніфікує положення, викладені у ст. 6 Закону, однак додає ще одну важливу ознаку незалежності – надання пояснень по суті справи тільки за бажанням судді або в передбачених законом випадках.

Окремо варто виділити гарантії, що стосуються незалежності, які виділив законодавець:

- 1) особливий порядок призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;
- 2) недоторканність та імунітет;
- 3) незмінюваність;
- 4) порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом;
- 5) заборона втручатися у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальність за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установлених законом;
- 8) належне матеріальне та соціальне забезпечення судді;
- 9) функціонування органів суддівського врядування та самоврядування;
- 10) визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також інші засоби їх правового захисту;
- 11) право судді на відставку.

Відповідні гарантії умовно можна згрупувати залежно від спрямованості цих гарантії: соціально-матеріальні, організаційно-адміністративні, процесуально визначені, захисту від незаконного впливу.

Так, якщо розглянути першу групу соціально-матеріальних гарантії, які покликані задовольнити потреби судді як фізичної особи і як державного службовця, то до них варто зарахувати такі дефініції, закріплені законодавцем: належне матеріальне та соціальне забезпечення судді і окремий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установлених законом.

Щодо організаційно-адміністративних гарантії, то вони характеризуються особливістю вимог, які ставляться до кандидатів у судді, особливістю проходження державної служби з метою унеможливлення різного роду впливу на їх діяльність. До них варто зарахувати особливий порядок призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень, право судді на відставку.

Важливими є процесуально визначені гарантії, які регламентують діяльність і статус судді безпосередньо під час здійснення правосуддя. Так, до них варто зарахувати незмінюваність, порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом, заборону втручатися у здійснення правосуддя, відповідальність за неповагу до суду чи судді.

І остання група – захист від незаконного впливу, яка покликана забезпечити фізичну безпеку судді як фізичній особі і процесуальну стабільність під час здійснення правосуддя. До цієї групи варто зарахувати такі гарантії: недоторканність та імунітет, відповідальність за неповагу до суду чи судді, функціонування органів суддівського врядування та самоврядування, визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також інші засоби їх правового захисту.

Отже, враховуючи наявні в літературі думки стосовно процесуальної незалежності слідчого і положення сто-

совно незалежності суддів, можна виділити ознаки процесуальної незалежності слідчого:

- регламентація процесуальної діяльності виключно законом;
- можливість протидії незаконному впливу, тиску або втручання в діяльність, що заважає реалізовувати покладені повноваження для виконання завдань кримінального провадження;
- можливість протидіяти діям, що дискредитують роботу слідчих;
- можливість апеляції на дії осіб, від яких є процесуальна залежність і в діях яких вбачається протидія щодо реалізації слідчим покладеним на нього завданням кримінального провадження.

Отже, процесуальна незалежність слідчого – це регламентована законом процесуальна діяльність слідчого, що передбачає можливість протидіяти незаконному впливу, тиску або втручання в законну діяльність слідчого, який реалізує покладені на нього повноваження для реалізації завдань кримінального провадження або можливість протидії (апеляції) на дії осіб, від яких є процесуальна залежність і в діях яких вбачається протидія покладеним на слідчого повноваженням щодо реалізації завдань кримінального провадження.

Важливими є питання про наявні, або можливі способи забезпечення процесуальної незалежності, або ж гарантії процесуальної незалежності слідчого. Тут можна також виділити чотири види гарантії. Перший вид – організаційно-адміністративний – має забезпечуватися особливим порядком проходження слідчим державної, який би унеможливив різного роду вплив на них. Другий вид – соціально-матеріальні гарантії, які мають повною мірою компенсувати ризик, присутній у роботі слідчого, і його важливість у кримінальному провадженні. Відповідні соціально-матеріальні гарантії також не мають залежати від осіб, які мають законний вплив на слідчого, або від осіб на яких має законний вплив особа, що паралельно має законний вплив на слідчого. Третій вид – процесуально-визначені гарантії, які регламентують діяльність слідчого, вичерпний перелік його прав і обов'язків, а також суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють контроль за його діяльністю. Четвертий вид – захист від незаконного впливу, можливість протидіяти відповідному впливу. Тут варто визначити, що вплив може бути явно незаконним, якщо суб'єкти відповідного впливу не мають законних підстав для нього, і порівняно незаконним, якщо відповідні суб'єкти впливу нормативно мають підстави для нього, однак характер і мета такого впливу явно не відповідають завданням кримінального провадження або чинному законодавству.

Підсумовуючи, варто зазначити, що процесуальна незалежність слідчого – це регламентована законом, процесуальна діяльність слідчого, яка передбачає змогу протидіяти незаконному впливу, тиску або втручання в законну діяльність слідчого, який реалізує покладені на нього повноваження з метою реалізації завдань кримінального провадження або можливість протидії (апеляції) на дії осіб, від яких існує процесуальна залежність і в діях яких вбачається протидія покладеним на слідчого повноваженням щодо реалізації завдань кримінального провадження.

Для її забезпечення має функціонувати система гарантії, яка має включати в себе чотири її види: організаційно-адміністративний, соціально-матеріальний, процесуально визначений захист і захист від незаконного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії : монографія. Київ : НАВСУ, 2001. 232 с.
2. Рахуно Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Москва : Гос. Изд-во. юрид. лит-ры, 1961. 276 с.

3. Берназ В.Д., Смоков С.М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : монографія. Одеса : Вид-во Одеського юридич. ін-ту НУВС, 2005. 151 с.
4. Выдря М.М. Расследование уголовного дела – функция уголовного процесса. *Сов. государство и право*. 1980. № 9. С. 78–82.
5. Скрябін О.М. Процесуальна незалежність слідчого: проблеми теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2004. № 3. С. 253–260
6. Зайцев О. Поняття та сутність процесуальної самостійності і незалежності слідчого в кримінальному процесі України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2017. Грудень. С. 133.
7. Канфуї І.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого як характеристика його місця і ролі на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 2. Том 4. С. 93–96.
8. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2000. 40 с.
9. Ляш А.О., Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого за новим КПК. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 18. С. 1–8.
10. Сидорчук В.В. Співвідношення понять процесуальної самостійності і незалежності слідчого. *Електронне наукове фахове видання: Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 579–582. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf>.
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 року, № 1402–VIII. Оновлено 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#n418>